

ПОЕТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

УДК 821.161.2

О. І. Білічак

аспірант кафедри журналістики
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

СВОЄРІДНІСТЬ МЕТАФОРИЧНОЇ ОБРАЗНОСТІ ПОЕЗІЇ ЄВГЕНА ПЛУЖНИКА

У статті розглянуто функціонування метафори в ліриці Є. Плужника та виділено універсальні типологічні риси цього тропу. Досліджено емоційну гаму ліричного героя. Охарактеризовано своєрідну метафоричну образність як одну з найхарактерніших ознак художнього світу поезії автора. Вивчено образний контекст лірики поета, який засвідчує полісемантичність метафори.

Ключові слова: метафоризація, ліричний герой, поетичні образи, поетичний підтекст, порівняння.

Постановка проблеми. Своєрідна метафорична образність – одна з найхарактерніших ознак художнього світу поезії Євгена Плужника. Метафора поета поліасоціативна, багатоплानова, внутрішньо глибока. Поетичний підтекст лірики Є. Плужника передбачає кілька прочитань. Майстерна система метафори є проявом внутрішнього стану автора. Вона передає багатство й мінливість настроїв, незбагненність, таємничість, емоційність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що проблема метафори давня. Як стверджує *Л. Аврахова*, постійний інтерес до вивчення метафори як творчого акту, водночас недостатній рівень наукової інтерпретації природи тропу, активної функціональності образів метафоричного плану на всіх рівнях тексту пояснюється складністю самого поняття **метафоризація**, художньо-асоціативного мислення взагалі. Часто вживаний і чи не найпродуктивніший, троп цей відзначається дивовижним універсалізмом, феноменальною здатністю в кожному конкретному моменті бути своєрідним, новим чи оновленим, нескінченно змінюватись [1, с. 55]. До того ж метафора є рисою індивідуального стилю автора.

Теорія тропів, зокрема метафори, розроблена *Аристотелем*, який уважав, що розумітися на цих образах – ознака обдарованості [2, с. 79]. Оскільки пріоритетною в системі художніх засобів Є. Плужника є метафора, то

можемо стверджувати, що з її допомогою реалізується мистецький самовияв автора. Так, за *Аристотелем*, **метафора** – перенесення слова зі зміною значення або з роду на вид, або з виду на вид, або за аналогією [2, с. 75].

Розширює, уточнює значення метафори *О. Потебня*: «Метафора є перенесення стороннього слова (тобто слова з іншим значенням щодо значення, яке ми шукаємо): а) або від роду до виду; б) або від виду до роду; в) або від виду до виду; г) або за відповідністю (схожістю). а) і б) – синекдоха, в) – метонімія, г) – метафора у вузькому розумінні» [3, с. 202].

Також *О. Потебня* зазначає, що метафора – це скорочене порівняння [3, с. 204]. Полемізуючи із цією тезою, *Г. Вежбицька* стверджує, що окреслити метафору як редуковане порівняння – сказати, що відмінність між метафорою і порівнянням не є семантичною; іншими словами, наведене класичне формулювання показує різницю між метафорою й порівнянням як поверхову, а не глибинну структуру [4, с. 142]. Тому дослідниця захищає тезу: метафора й порівняння різняться глибинними структурами.

Дещо інше тлумачення метафори подає *Л. Гудков*, вважаючи, що метафора – найпоширеніша форма тропу, риторична фігура, яка являє собою уподібнення одного поняття чи уявлення іншому, перенесення на нього значних ознак чи характеристик останнього, використання його в

ролі неповного порівняння чи принципу (схеми) функціональної інтерпретації [5, с. 35].

У діапазоні осмислення художнього значення метафори цікавою є думка М. Коцюбинської, яка зауважує, що суб'єктивний досвід автора, персонажа, читача об'єктивується у своєрідну «другу поетичну дійсність». Метафора є одним із найбільш сконденсованих виявів цієї «другої поетичної дійсності». Вона завжди суб'єктивна [6, с. 25].

Мета статті – проаналізувати різновиди метафори у творчості Є. Плужника та визначити індивідуально-авторські образи.

Виклад основного матеріалу. Є. Плужник творить власний, індивідуально-авторський метафоричний світ, позначений емоційністю, настроєвістю, поетичністю. Образний контекст лірики поета засвідчує полісемантичність метафори.

У сучасному трактуванні **метафора** (гр. – перенесення, переміщення, віддалення) – один із основних **тропів**, що полягає в перенесенні властивостей і ознак якогось предмета, явища, аспекту буття на інші за принципом *уподібнення/розподібнення* (на думку А. Ткаченка) [7, с. 250].

Метафора є однією з першооснов художнього мислення, пов'язаного з умінням порівнювати, розрізняти, виявляти відмінності й подібність (за Е. Соловей). Її роль чітко постає й у плані загальноестетичному – поезії як чогось всеосяжного, як специфічної дійсності світу [8, с. 14].

Розглядаючи функціонування метафори в ліриці Є. Плужника, можемо виділити **універсальні типологічні риси** цього тропа. Пріоритетною є **необмежена сфера поетичних асоціацій**:

Цвінуть думки, а на слова скупіше...
Я знаю сам, – расту. Міняю лист
(Рівновага, 274).

Поет ставить поряд поняття, які належать до протилежних за емоційною забарвленістю рядів: цвінуть – скупіше, думки – слова. Опозиція вимагає уточнення ситуації: «я знаю сам – расту». Прозора метафорика зумовлює характер поетичної образності.

Серед типологічних рис метафори Є. Плужника – **надзвичайна місткість образу**:

На поле вийшов – зомлів:
Колос від колосу – чверть!
Висохло серце землі,
Кров'ю наповнене вщерть (Дні, 156)!

Реалізація метафори «високо серед землі, кров'ю наповнене вщерть» передає змістовну багатоплановість зображуваного. Образ надзвичайно місткий – це своєрідна смислово-емоційна поетична формула. Про заглиблення поета у складність і неоднозначність явища свідчить те, що в основі тропу лежить антитеза: висохло – наповнене вщерть. Настанова на контрастність розширює діапазон осмислення образу.

Творчу індивідуальність Євгена Плужника визначає **синкретизм метафоричних картин**. Як зауважує М. Коцюбинська, кожен художник слова має власний метафоричний світ. Власний – не значить ізольований. Власний – значить осмислений, освоєний свідомістю, баченням, нервами, темпераментом художника – улюблені барви і сфери асоціації, свій спосіб мистецького синтезу [6, с. 31]. Так, метафори Є. Плужника складні, вони поєднують ознаки досить віддалені (звук, зображення, колір, рух):

Надходить дощ. Шумлять бліді берези...
Рвуть блискавиці сірих хмар рядно...
А дужий грім зустрів такі діези,
Що злякано дзвенить вікно (Дні, 160)!

Завдяки такому синкретизму метафоричних картин малюнок увиразнюється, поглиблюється його емоційна наповненість. Митець синтезує в одному образі шум беріз, гул грому, зигзаги блискавиць. Як наслідок – реальність зображуваного інтенсифікується звучанням: шелестінням, глухим гуркотом, дзвоном.

Метафора допомагає **унаочнити** образний контекст лірики Є. Плужника. Так, візуальні картини концентрують нашу увагу на смислово-емоційних поетичних формулах:

І вже туман пливе, бреде над полем,
Щоб за хвилину сонцем розцвісти,
Щоб навіть я з надією та болем
Твої старі перечитав листи (Дні, 160)!

Наочне зображення «туман пливе, бреде...» як деталь зовнішнього світу виявляє внутрішню напругу («з надією та болем»). Слушною із цього приводу є думка М. Коцюбинської, що образно-метафоричний світ є одним із тих начал, що визначають творчу індивідуальність художника. У ньому виявляється специфіка поетичних «органів чуття» художника, його емоційний тип [6, с. 31]. Додамо, що наочність набуває вагомого значення в організації метафоричного контексту. Інакше кажучи,

психологічно-емоційне навантаження художнього образу увиразнюється візуальними картинками.

Ще одна типологічна риса метафори Євгена Плужника – **сугестивність**. Апелювання до внутрішнього, глибинного поетичного мислення реалізується через самовияв митця в ліриці:

Знову самотність знайома горне
До себе мою утому... (Дні, 172).

Спостерігаємо нехтування логічних, розумових образів. Натомість бачимо прагнення Є. Плужника нав'язати читачеві той стан, який почуває він сам, – самотність і утома. Внутрішня сугестивність метафори автора кристалізує характер образного мислення. Тому можемо стверджувати, що глибинний характер метафоричних картин є рисою індивідуального художнього світу поезії Є. Плужника.

На слушну думку дослідниці *М. Моклиці*, «у метафорі інтенсивність переносу досягає найбільшої напруги: один предмет наділяється не просто якістю іншого, як в епітеті, не просто за допомогою іншого виявляє приховані риси, як у порівнянні, він наділяє здатністю діяти, як інший предмет» [9, с. 55].

Поетичне мислення Є. Плужника виразно позначене метафоричністю. Про це свідчить пріоритетність метафори поряд із іншими тропами. До того ж, за твердженням *Г. Токмань*, метафори Є. Плужника дуже рідко є оздобленням, прикрашенням чи піднесенням реальності [10, с. 118]. На підтвердження цю тези проілюструємо прикладами:

Довго, довго йому круки
Випивали світло з очей (Дні, 132)!

Виразна метафора містить додаткову інформацію – ставлення суб'єкта мовлення до певної події, тобто конотує (поєднує) такі семи значення, як тривалість дії в часі («довго, довго...»), негативна маркованість процесу («випивали світло з очей»).

Забудь про ці натхненні свята,
Що в них росила землю кров.
Мовчи, мовчи, душе підтята.
– Агов (Дні, 125)!

Спостерігаємо поєднання метафоричного образу «натхнених свят» із негативною конотативною семою зрошеної кров'ю землі; натомість у наступних рядках фіксуємо зростання

емоційності – звернення в наказовій формі до власної душі, що завершується ствердним окликом: «агов!»

Й раптом тиша мені незнана
Кривить сміхом покірний рот, –
Ах, і в серці гаряча рана –
Остогидлий всім анекдот (Дні, 169)!

Негативним є стилістичне забарвлення вжитого в метафоричному значенні дієслова «кривить», що є ключовим поняттям створеного автором образу; в наступних рядках – метафоричний образ «гарячої рани» в серці, що увиразнюється та підсилюється епітетом «остогидлий».

Метафорі Є. Плужника, як бачимо, властива внутрішня активність, динамізм, парадоксальність, уміння виявляти схожість між несхожими явищами, здатність схоплювати приховану подібність, контрастність уявлень. Зауважимо, що метафора поета завжди поєднується з іншими тропами, утворюючи органічне ціле. Так виникає розгалужений образний контекст, відбувається мистецький синтез художніх образів.

Щодо різновидів метафори *А. Ткаченко* слушно зазначає, що чи не найчастіше маємо справу з *антропо-, зоо- та ботаноморфною* метафоризацією – «оживленням» предметів і явищ, приписуванням їм властивостей людей, тварин, рослин [7, с. 251]. Такий принцип побудови і Плужникової метафори.

В **антропометафорі** перенесення відбувається за ознакою подібності явищ, предметів, дій до процесів у людському світі:

Ти переміг! Ти подолав, одчаю
(Рівновага, 313)!
Їм промовлятиме моя спокійна щирість
(Рівновага, 313).
Як непомітно вечір синій
Схилився до мене на плече (Дні, 148)!

Перемагати, долати, промовляти, схилитися – дієслова, що в прямому значенні позначають дії людини; Є. Плужник зумів увести ці лексеми в образний контекст, і, як наслідок, спостерігаємо тяжіння до зближення, аналогії, єдності явищ, які на свідомому рівні не зіставляються. Необмежена сфера поетичних асоціацій дає можливість поетові творити своєрідні, індивідуально-авторські образи.

Емоційний спектр ліричного героя Є. Плужника, зумовлений рефлексією власного буття в мистецькому вимірі, в основному становлять

загострено драматичні переживання самотності й відчуженості у світі, де цінність творчості не визнається, а отже, взаємодія між суб'єктами художньої комунікації є принципово нездійсненою. Метафоризований образ самотності (антропометафора) породжує емоційну рівновагу, на що вказує лексема «знайома» в поєднанні з дієсловом «горне» – навіює бажання скоритися самотності, що бере в полон утому ліричного суб'єкта:

Знову самотність знайома горне
До себе мою утому... (Дні, 172).

Для **ботанометафори** характерне приписування предметам, явищам і людям властивостей рослин:

Тихне голос... В'януть рухи...
(Рівновага, 318).
Цвітуть думки, а на слова скупіше...
(Рання осінь, 274).
Сила буяла в тілі... (Рівновага, 307).
Не чуючи, перебирала ти
Пожовклі клавіші, задумана й тривожна...
(Рівновага, 325).

Фіксуємо оригінальні розгорнуті індивідуально-авторські метафори, властиві саме Є. Плузникові; художнім принципом таких образів є настанова на асоціативність. Зорове враження (цвіт, буяння, пожовклість) і настроєве (змовкання, активність, тривожність) поєднуються в єдине художнє ціле.

Емоційно-сміслові навантаження **зоометафори** позначені зростанням напруження. Перенесення тут відбувається за ознакою подібності предметів, дій і явищ до характеристик тварин (і навпаки):

Знову хихацький фрак
Серце у блузи виїв (Ранні вірші, 106)!
І гаснуть, бліднуть відблиски топазів
На крилах голубів... (Дні, 145).
І помандрують аж за синє море
Над смутком сіл високі журавлі... (Дні, 162).

Метафора розгортає внутрішні властивості художнього мислення автора. Дієвість, динамізм, необмеженість – ознаки зоометафори Є. Плузника. В основі уяви поета лежить образно-асоціативна думка, де поєднуються моменти оцінні та емоційно-сміслові. У художній метафорі поета відбивається характер

образного мислення, вміння побачити у звичному незвичне. Кожним віршем митець відкриває читачеві нові глибини багатого метафоричного світу, у якому він вільно оперує словами, що виражають переживання ліричного героя.

У ліриці Євгена Плузника варто виділити ще два різновиди метафори (окрім антропо-, зоо-, ботанометафори, запропонованих А. Ткаченком) – предметометафора та просторометафора. У першому випадку маємо своєрідне опредмечення процесів і явищ дійсності:

Прекрасен світ вночі.
Безформний. Безвиразний. Смерті ложе
(Рівновага, 281).
Нехай гудки упевнено і строго
Щоранку крають вічність пополам...
(Дні, 194).

Спостерігаємо уподібнення абстрактних понять, психічних процесів, людський якостей до явищ і процесів предметного, речового, матеріального світу (в класифікації А. Ткаченка цей різновид метафори – «оречевлення») [7, с. 252]. Так, через спектр асоціацій автора ми простежуємо рух поетичних образів. Виникає почуття новизни на базі відомого. Явища дійсності набувають ознак і властивостей предметів. Як наслідок, художні образи конкретизуються, матеріалізуються, унаочнюються, стають реальними, видимими.

За концепцією автора, душа – уподібнюється предмету, що має чи не має дна:

Усі слова збери, мій любий, –
Душі не вичерпай до дна (Рання осінь, 241)!

Цей оригінальний метафоричний образ дуже місткий: душа – невичерпна, адже в ній – сила-силенна почуттів та емоцій, душа – це скарбниця поетових ідей; вона – найчутливіший рецептор, спроможний відчувати та передрікати певні ситуації; вона – явище незбагненне і глибинне, а тому значно ширше образ душі розгортається в наступному двовірші:

...Може, й твоя з тих багатючих душ,
Що вміють всесвіт слухати з кімнати
(Рівновага, 279).

Образ однієї з «багатючих душ», що вимагають широкого простору і «вміють всесвіт слухати з кімнати» (просторометафора), вибудовується на асоціативних зв'язках: душа – простір.

За основу зіставлення в **просторометафорі** служать просторові характеристики:

Весь хаос вод цей невгавущий шквал
З безодні супокою вирвав (Рівновага, 285)!
Поля, поля! Тепер несила вам
Зростити спів в колишнім вашім сині...
(Дні, 194).
Стережися неба нічного!
Порожнечі його німій... (Рівновага, 293).

На різноманітних асоціаціях створюються й метафори, що базуються на семантиці дієслів фізичної дії (виривати, ростити, остерігатися). Коли в «оречевленні» образи конкретизуються, то тут, навпаки, обриси зображуваних явищ розмиті, нечіткі. Просторометафора в художній структурі поезії Є. Плужника конденсує незбагненність, таємничість. До того ж розкривається смислове наповнення образу – реалізація буттєвої проблематики через філософський підтекст. Динамізм оповіді підсилюється окличністю фраз.

Просторометафора, як і чимало інших образів художнього світу Євгена Плужника, не функціонує осібно: вона увиразнюється повторами, підсилюється звертаннями, окличністю фраз, обірваністю думки (три крапки в кінці речень) тощо. Мотивація емоційного стану ліричного героя, увиразнена завдяки повтору, є досить прозорою. Наведені нижче рядки становлять один із випадків словесної презентації позитивних емоцій в усій ліричній системі автора, а в досліджуваному масиві творів подібний епізод емоційного досвіду ліричного суб'єкта не є винятковим. Носій ліричного переживання фігурує як особа, що емоційно висловлює захоплення світом:

І над нами, й під нами горять світи...
І внизу, і вгорі глибини...
О, який же прекрасний ти,
Світе єдиний (Рівновага, 278)!..

Емоційна домінанта ліричного героя поезії вербалізується передусім у сповненому надії звертанні до прекрасного «світу єдиного». Ця стрижнева метафора строфи уособлює ідеальний, гармонійний світ.

І, навпаки, антитезою до світу прекрасного стає реальний вимір іншого світу:

...Чотири краї невідомого світу –
Це тільки кімнати чотири стіни
(Рівновага, 289)!

У цьому образі постає реальний вимір ліричного героя – прагматичний світ, світ замкнений у чотирьох стінах, що має чотири краї (тавтологія лексеми «чотири» акцентує увагу читача на замкнутості виміру), образ якого моделюється за допомогою концентрованого вживання паралелізму «це тільки кімнати чотири стіни».

У наступному двовірші звертання ліричного героя до внутрішнього «я», уособленого в образі «малого ненадійного човна», звучить як застереження дорослого малій дитині, яка прагне самостійно дізнаватися про щось нове, незбагненне, тобто подолати самотність у просторі мистецького виміру:

...Не спіши, не лети по саяних світах,
Мій малий ненадійний човне
(Рівновага, 278)!

Висновки і пропозиції. Отже, розглядаючи функціонування метафори в ліриці Є. Плужника, можемо виділити універсальні типологічні риси цього тропу: необмежена сфера поетичних асоціацій, надзвичайна місткість образу, синкретизм метафоричних картин, наочність, сугестивність. Серед її різновидів глибоке емоційно-смислове наповнення мають антропо-, зоо-, ботано-, предмето-, просторометафора. Зазначимо, що особливістю поетики Є. Плужника є нагромадження художніх засобів, їх взаємопереплетення, накладання, синкретизм. У цьому полягає своєрідність образного простору поета. Метафора Євгена Плужника веде в «затекст», постійно вимагає домислити, розгадати текст, вловити логіку руху поетичного образу. З одного боку, виникає відчуття відкритості тексту, а з іншого – відчуття спресованості. Метафорика (як шлях до підтексту й ідеї твору) допомагає зрозуміти твір, розшифрувати його.

У досліджуваному масиві поезій Євгена Плужника емоційна гама ліричного героя детермінується станом внутрішнього світу автора, зумовленого, як правило, деструктивним втручанням ззовні. Настрійний спектр носія ліричного переживання розбудовується навколо двох стрижневих емоційних станів: розпачу й відчуття безсилля або виснаження, різні нюанси яких об'єктивують трагедію митця, а також емоції втихомирення, внутрішнього спокою, душевної рівноваги. Роз'єднаність між «я» ліричного суб'єкта в стані розпачу та «я» – у стані рівноваги не лише не усувається в просторі мистецької комунікації, а й погли-

блюється, набуваючи характеру неподоланної опозиції. Як бачимо, силове поле переживання самотності – емоційної константи ліричного героя Євгена Плужника – дуже часто організує ліричний сюжет його поезії.

Індивідуально-авторські метафоричні образи визначають екзистенцію ліричного героя розглянутих поезій, а отже, обраний ракурс аналізу видається продуктивним для подальшого дослідження художньої спадщини письменника.

Список використаної літератури:

1. Аврахова Л.Я. Метафора як творчий феномен. Радянське літературознавство. 1985. № 4. С. 55–62.
2. Арістотель. Поетика / пер. зі старогр. Б. Тен. Київ: Мистецтво, 1967. С. 134.
3. Потебня А.А. Теоретическая поэтика / сост., вступ. ст., коммент. А.Б. Муратова. Москва: Высш. шк., 1990. С. 344.
4. Вежбицкая А. Сравнение – Грация – Метафора. Теория метафоры: сборник / пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз.; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. Москва: Прогресс, 1990. С. 133–152.
5. Гудков Л.Д. Метафора. Культурология. XX век: энциклопедия: в 2 т. Санкт-Петербург: Университетская книга, 1998. Т. 3. С. 35–36.
6. Коцюбинська М.Х. Відтворення чи перетворення (До генези метафоричного образу). Радянське літературознавство. 1967. № 1. С. 25–33.
7. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підручник для гуманітаріїв. Київ: Правда Ярославичів, 1998. С. 250–252.
8. Соловей Е. С. «Метафора – прийом» і «метафора – відкриття». Радянське літературознавство. 1970. № 1. С. 14–24.
9. Моклиця М.В. Основи літературознавства: посібник для студентів. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 192 с.
10. Токмань Г.Л. Кроки Є. Плужника по шляху «дегуманізації мистецтва». Світовид: Літературно-мистецький журнал. Київ – Нью-Йорк, 1998. Ч. III. С. 116–121.

Биличак О. І. Своеобразная метафорическая образность поэзии Евгения Плужника

В статье рассмотрено функционирование метафоры в лирике Е. Плужника и выделены универсальные типологические черты этого тропа. Исследована эмоциональная гамма лирического героя. Охарактеризована своеобразная метафорическая образность как один из характерных признаков художественного мира поэзии. Изучен образный контекст лирики поэта, свидетельствующий о полисемантической метафоры.

Ключевые слова: метафоризация, лирический герой, поэтические образы, поэтический подтекст, сравнения.

Bilichak O. I. The peculiarity of metaphorical imagery in Ye. Pluzhnyk's poetry

The article deals with the functioning of the metaphor in Y. Pluzhnyk's lyrics and highlights the universal typological features of this trope. The emotional gamma of the lyrical hero is analyzed. The peculiar metaphorical imagery is characterized as one of the most characteristic features of the poetic world. The conceptual context of the author's poetry, which proves the polysemantics of his metaphors, is studied.

Key words: metaphorization, lyrical hero, poetic images, poetic subtext, comparison.